

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

III. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2019ko maiatzaren 27, 28 eta 29
Baiona, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

INGENIARITZA ETA ARKITEKTURA

**Nafarroako Erresumaren
antolamentu militarra eta sistema
defentsibo arkitektonikoa**

Begoña Yuguero Suso

18-25 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.iii.03.02>

Nafarroako Erresumaren antolamentu militarra eta sistema defentsibo arkitektonikoa

Yuguero Suso, Begoña

*Arkitekturako Saila, doktoregaia, Euskal Herriko Unibertsitatea EHU
begonayuguero@hotmail.com*

Laburpena

Testuan zehar ikusiko dugu nola antolatzen zen militarki Nafarroako Erresuma, bere jatorritik XVI. mendera. Horretarako, bere konposizio soziala aztertuko dugu, eta ikusiko dugu estamentu sozial bakoitzak zer inplikazio militar duen erresumaren defentsan. Aldi berean, zentratuko dugu gure begirada, erresumaren defentsarako arkitektura militarra osatzen zuten tipo diferenteetan.

Hitz gakoak: Nafarroako erresuma, Erdi Aroa, Militar, Gaztelu, Foruak

Abstract

Throughout the text, we will see how the Kingdom of Navarre was organized militarily, from its origin until the 16th century. To do this, we will break down its social composition and we will see what duties and military implications that each social level will have in the defence of the Kingdom. At the same time, we will focus our attention on the different types that made up the military architecture for the defence of the Kingdom.

Keywords: Kingdom of Navarre, Middle Age, Military, Castle, Fors (Jurisdictions)

1. Sarrera eta motibazioa

Nafarroako antolamendu militarra ulertzearen grina, Nafarroako Erret Gazteluak ikertzeko egiten ari garen Tesiaren parte da. Nafarroako Erret Gazteluak oso gutxi ikertuak izan dira. Eta ikertu izan direnengan beraien kontestu historikoa ulertu gabe eta era isolatuan egin da. Tesiaren bidez gazteluen ikerketa orokor bat egingo dugu, hau da, gazteluak bere osotasunean zuten erlazioa erakutsiko dugu, baita ere datu base sistema batez baliatuko gara GIS-a eraikiz. Eta pixkana pixkana, erret gazteluen artean dauden tipologia eta multzoak zehaztuz joango gara. Azkenik, erret gaztelu zehatz bat ikertuz, Arkitekturaren Arkeologia diziplinaren bitartez, eta baita fotogrametria irudien bitartez ere.

Oraingo honetan, Tesiaren atal bat aurkeztuz, Nafarroako Erdi Aroko taktika militarrek arkitekturaren zuen eragina ekarriko dizuegu. Erret gazteluen sistemaren diseinua nolakoa izan zen ulertzeko, ezin bestekoa baita gizartearen antolamendu politiko eta militarra ulertzea.

2. Arloaren egoera eta ikerketaren helburuak

Erret gaztelu nafarren inguruan ez da ikerketa askorik egin, esan dugu. Eta egin izan denean gutxitan ikertu dira benetan irauten duten arrastoak. Normalean, historiografiako eta dokumentazioko lanak izan ohi dira. Noizean behin arkeologiako indusketaren bat ere egin da gazteluren batean, oso gutxitan. Baina inoiz ez da kasu egin bere hormek esan behar dutenari.

Hortaz, Tesiaren helburua litzateke, Nafarroako erret gazteluak nola eta zergatik eraiki ziren ulertzea. Beraz, helburuak bi lirateke, alde batetik, erret gaztelu sarea zehaztea eta ulertzea, eta bestetik, hormak esan behar dutena entzutea. Gazteluen ikerketan beste ikuspuntu bat ematea da xede nagusia, elementu objektibo bakar batean oinarrituz, hots arkitekturaren. Gainera, zeharkako beste helburu bat da Arkeologiaren Arkitekturak baliatzen dituen metodoak praktikan jartzea, ondarea ikertzerakoan duten balioa erakusteko. Bertan erabiltzen den estratigrafia sistema, eta fotogrametriak oso baliozkoak izango baitira etorkizun laburrean, gure ondarea ondo ikertu eta babesteko.

3. Ikerketaren muina

Jatorritik Erresumaren desagertzera arte, gizarte nafarra hiru estatuen bidez gobernatzen zen, Eliza (edo beso eklesiastikoa), noblezia (edo beso militarra), eta hiriak edo *ruano*-ak (edo unibertsitateen besoa)(Jimeno Jurío, 1980: 434), eta horietan nekazariak ez zuten eserlekurik Gorteetan, eta beren jaun-andereek ordezkatzeko zituzten.

Honen ordezkaritza, errege-erreginek Foruei zin egin behar zieten koroatuak izan zitezen, eta horrela soilik, erresumako hamabi *rico-home*-ak, edo jakitun zaharrenek altxatzen zituzten errege-erreginak beraien ezkutuen gainean, zera oihukatuz, “Real, Real, Real!” (NFO/FGN1, 1869: lib. I, Tit. I, Kap. I).

Nafarroako Erresumak hiru zutabeetan oinarrituriko defentsa sistema, lehena derrigorrezko eta dohaineko zerbitzu militarra, bigarrena errege-erreginen basailuen zerbitzua, eta hirugarrena, erret gazteluak (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 167). Beraz, armada txiki bat zuen soilik balio zuena erresuma defendatzeko fortifikazioen sarean babestuz (Monteano Sorbet, 1999: 213). Beraz, erresumak bi babes errekursu militar zuen, alde batetik erresuma osoko populazioaren derrigorrezko zerbitzu militarra, eta bestetik, fidelitate eta zerbitzu militarrenegatik jasotako ohoreak (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 43-63).

3.1. Errege-Erreginak

Erresuma Karlomagno-ren kanpo mehatxu etengabearen sortu zen. Eta horregatik noblezia handi lur-jabeak ikusi zuen bere ondare lurak defendatzeko beharra, eta aginte militarra koordinatzeko, defentsa eta eraso zuzenduko zuen buruzagi bat hautatuz. Errealezia nafarra nola sortu zen azaltzen duen dokumentaziorik ez bada ere, badirudi jatorria noblezia handiaren arteko hitzarmen batean dagoela, konte eta baroiek “dux” bat hautatuko zuten eta “errege-erregina” deituko zioten. Horrela era parlamentarioko monarkia mota bat sortu zen. Baroi edo *rico-home*-ak errege-erreginekin partekatzen zuten boterea, eta beraien sortzezko kontseilariak dira. Handiki talde txiki honek errege-erreginak hautatzen zituzten, eta horiekin partekatzen zituzten gobernu atazak. (Jimeno Jurío, 1980: 430).

Errege-erreginak estatuaren eta erresumaren buruak ziren, eta hortaz, gerraren gidariak ziren, eta kanpaina armadetako buruak (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 35). Bere funtsezko betebeharra Nafarroako estatuaren integritatea mantentzea da, horregatik errege-erreginak militarren buruak ziren, eta horien betebeharren artean, erret gaztelu guztiak gestionatzea zegoen. Horretarako, tenente gisa izendatzen zituzten buruzagi fidelenak. Erret gazteluak errege-erreginen esku zeuden, beraz estatuaren esku.

Erdi Aro Berantiarrean, gaztelu gehienak erret ondarearenak ziren, bai errege-erreginek eraikiak izateagatik, beharrek exijitzen zuten heinean, eta bai erosketa, permuta edo donazioz lortuak izateagatik (Martinena Ruiz, 1994: 119-120). Baziren erret gaztelu gutxi batzuk egoitza funtzioa zutenak, eta gainera, erret gaztelu guztiak eskuragarri egon behar zuten une oro, bere hormen barnean errege-erreginak eta beraien komitiba errejibitzeko (Martinena Ruiz, 1994: 150-153). Errege-erreginak itineranteak ziren, eta horregatik, beraiek zeuden lekua tenporalki erresumako hiriburu bihurtzen zen, Naiara, Tuter, Lizarra, Olite, baina batez ere Iruñea.

Gainera, estatuak Nafarroakoa Foru Orokorrean definitu ziren beste fortalezia batzuk zituen. Deskribatutako elementuen artean aurkituko ditugu, harresiak, dorreak, barbakanak, palisadak, hiriak, labeak, errotak eta usategiak. Guzti horiek lege batzuen arabera eraiki behar ziren. Ezin zen inolako fortalezia edo gaztelurik egin, ez horma edo barbakanarik erret hiri eta gazteluetan errege-erreginen baimenik gabe, ezta ere jaun-andereen baimenik gabe hiri seinorialetan edo gaztelu seinorialetan (NFO/FGN, 1869: Lib. I, Tit. III, Cap. I-II). Dorreei dagokienez, altuera ere legean zegoen. Inolako dorrek ez zuen izan behar, zaldi baten gainean gizon batek lantzarekin heldu zezakeen altuera baino altuagoa. Baina errege-erregina edo jaun-andereen

¹ NFO/FGN, aipamen egiten dio Nafarroako Foru Orokorari, edizio honi, Illarregui, P.; Lapuerta, S. (1869). *Fuero General de Navarra*. Pamplona: Diputación Provincial de Navarra.

baimenarekin eraikiko balitz, orduan dorreak ahal zen altuen eta sendoen izan behar zuen (NFO/FGN, 1869: Lib. I, Tit. III, Cap. III).

1. irudia. Loarre erret gaztelua, Huesca (Egilearen argazkia 2017).

3.2. Goi Noblezia: *Rico-Home*-ak edo Baroiak

Noblezia Nafarroako Erresumako posizio altuena zen, eta guztiek militarrek izan behar zuten. Noblezia, aldi berean, maila diferentetan banatua zen, pribilegio eta betebeharren arabera, eta beraz, botere maila diferentea zuten. Hau da, noblezia hiru mailetan banatzen zen. Goikoa, hau da, *rico-home* eta baroiak, erdiko noblezia, hau da, zaldunak edo jauregidunak, eta azkenik, beheko noblezia, hau da, kapare eta infantzoiak. Azpimarratu behar da, ez dela odolkidetasunean oinarritzen zen noblezia, baizik eta etxean oinarritzen zela. Etxea zen izena eta *status*-a ematen ziona familiari. Are gehiago, etxearen izenak lekuari egiten zion aipamen. Hortaz, deitura gehienak toponimikoak dira². Horregatik, nabarmendu behar da, nobleziaren erroa lekuan zela, etxean.

Nobleziaren parterik altuenean *rico-home*-ak zeuden, erret gobernuaren parte zirenak, eta errege-erreginekin harreman zuzena zutenak. Halako boterea zuten, Nafarroako Foru Orokorrak aipatzen duela, inolako errege-erreginek ezin zuela Gortetik egin, erresumako *rico-home* naturalen aholkurik gabe, ezta gerra ez bake, beste errege-erregina batekin, ezta ere, tregoarik, ez erresumarentzako erabaki inportanterik hartu, hamabi *rico-home* edo lurraldeko jakitunen onespelik gabe (NFO/FGN, 1869: Lib. I, Tit. I, Cap. I). Hortaz, talde aberatsena eta boteretsuena zen, baina era berean urriena (Arbella, 1992: 134). *Rico-home*-ak gobernu funtzioak zituzten distritu edo tenentzietan. Eta bere kontseilua partekatzen zuten erresumako hierarkia eklesiastikoaren ordezkari gorenekin (Segura Urrea, 2006: 8-19).

Goi noblezia honi zegokion erret guardiari zuzenduriko milizia funtzioa (Yanguas y Miranda, 1843: 145-146). Beraien klase zeregina miliziarrena zen, gerra defentsiboa kanpoko agresioen kontra (*apellydo*-a) eta gerra ofentsiboa (oste), mugetatik kanpo. Horretarako, mesnada (mesnaia) zerbitzua mantentzen zuten, maila eta kategoria sozial diferenteko jendez osatuak, hala nola zaldunak, ezkutariak, kapareak bai zaldizko eta bai oinezko (Jimeno Jurío, 1980: 431).

Noble guztiak bezala, erret ostean (gerra ofentsiboan) parte hartzera behartuak zeuden, baina ohoreak zituztenak eta ondorioz tenentziak gobernatzeko zituztenak erret ostean zerbitzatu behar zuten hiru aste bere kargu, eta ez hiru egun. Egun horretatik aurrera, *rico-home*-ek ordaintze konpentsatorio batzuk jasotzen zituzten, *caverias* deiturikoak (Segura Urrea, 2006: 25-26). Bai gerran edo torneo batean, nobleak derrigortuta zeuden bere errege-erreginak babesteko, bere zaldia errege-erreginei uzteko ere, hauek galdu izan balute (NFO/FGN, 1869: Lib. V, Tit. II, Cap. I).

Tenenteen funtzioa tenentzia bat gestionatu eta defendatzea zen. Normalean, tenentziak nukleo fortifikatu bat zuten eta lurralde distritu txiki bat. Horrela ziren ohikoenak, baina bazen

² Irantzuko Monasterioan XIII. mendean erregistratu eta Jose Maria Lakarra-k publikatutako deitura gehienak, toponimikoei egiten die aipamen (Estornés Lasa, B. (2018) Apellido. *Añamendi Entziklopedia* (Eusko Ikaskuntza, 2018). Hemendik errekeratua <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/deitura/ar-1383/>)

ere salbuespenik (Pescador Medrano, 1999: 108-109). Gazteluzainei erret gazteluen defentsaren ardura egozten zitzairen. Ardura absolutua zen, gazteluaren babesaren leialtasunaren alde bere biziarekin erantzun behar zuten. Gazteluetako goarnizioak funtsean erresumako indar permanente bakarrak ziren (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 40-59). Arau orokor gisa, nobleziaren beheko estratutik zetozen, hau da, kapareak eta ezkutariak, baina kasu batzuetan zaldunak ziren eta goi nobleziakoak ere (Martinena Ruiz, 1994: 383).

Foru Orokorrean, ikus dezakegu *rico-home*-ek gaztelu seinorialak zituztela (NFO/FGN, 1869: Lib. II, Tit. IV, Cap. I). Armeria Liburuan, hitz berri bat ageri da “Armeria Buruak” deitua, gaztelu seinorial bati aipamen egiten ziona. Liburu honetan oso garbi hiru arma mota bereizten dira: jauregiena, buruak ala ez; hirietako leinuena eta arma pertsonalak (Menéndez Pidal; Martinena, 2005: 23). Armeria buru jauregiak inportanteenak ziren, hortik “buru” espezifikazioa erresumako noblerik inportanteenen etxebizitza izendatu eta diferentziatzeko kategoria juridikoa izan liteke.

Gaztelu seinorial guzti hauek, erret gazteluen babes sarea osatzen zuten. Eta bigarren maila batean badaude ere, horrek ez du esan nahi arkitektonikoki bere kalitate edo tamaina txikiago zenik. Are gehiago, batzuetan tamaina handiagoko gazteluak izatera heldu ziren. Eraikin militar guzti hauek, jaun-andere batzuen esku bazeuden ere, Nafarroako errege-erreginek laguntza eskatzen bazien, emateko prest egon behar zuten.

2. irudia. Latsaga armeria buru jauregia, Izura-Asme, Behe Nafarroan (Egilearen argazkia 2009).

3.3. Erdiko eta Behe Noblezia: Zaldunak-Jauregitarrak, eta Kapareak-Abarka Infantzoiak

Erdiko noblezia, zaldunak, ofizialki errege-erreginek armatzen dituzte, eta era berean arma-jende komitiba mantentzen dute (Jimeno Jurío, 1980: 431). Baina bere ohorea galtzen bazuten, publikoki degradatuak izan behar zuten, bere ezpataren lokarria moztuz, eta lurrera erortzen utziz (NFO/FGN, 1968: Lib. V, Tit. XII, Cap. I). Behe noblezia, kapareek eta abarka infantzoiek ere propietateak zituen, normalean bere nekazal ondasunetatik bizi ziren, eta pribilegio juridiko eta fiskalak zituzten ere (Arbella, 1992: 136-137).

Denek erret osterat joan behar zuten, errege-erreginak laguntzera, hiru egunetan zehar, beren kargu, eta beren behar guztiei aurre eginez. Hortik aurrera, bederatzi egunetan zehar, errege-erreginak gastu guztien kargu egiten ziren. Egun horiek iragan ondoren, etxera itzultzeko aukera zuten, errege-erreginek zor zieten ordaintzen ez bazieten ere. Baina bederatzi egun horien ondoren, erret gaztelua edo hiriak setiatua segitzen bazuten, gaztelua edo hiri berreskuratu arte beraien ondoan egon behar zuten (NFO/FGN, 1869: Lib. I, Tit. I, Cap. IV). Hiru egunetako dohaineko zerbitzua iragan ondoren, mesnaderia errezibitzen zuten (Segura Urrea, 2006: 26). Zaldunek erret tresor edo altxorretik soldata bat jasotzen zuten esku-dirutan, *caveria* edo mesnaderia deitua, urtean berrogei egunetan zehar, eta honek derrigortzen zituen, eta posible egiten zien gerra zaldi bat mantentzea, eta zegokion defentsa armamentua, zaldi-zela zuen ezkutari batez gain (Arbella, 1992: 135-36).

Goi nobleziak bezala, erdiko eta beheko nobleziak ere obligazioa zuen, bai gerran eta bai torneo batean, bere errege-erreginak babesteko, bere zaldiak errege-erreginei uztekoa ere, horiek eskatu bazuten (NFO/FGN, 1869: Lib. V, Tit. II, Cap. I).

Goi nobleziak bezala, erdiko nobleziaren etxebizitzak ere eraikin militarrek ziren, beraiek militarrek baitziren. Jauregi titulua zuten etxeen jabeak ziren, eta horietako fatxadetan armarrak jartzen zuten (Arbella, 1992: 136). Hala ere, beren jauregi eta dorreak, armeria buruak ez izatean, kasu honetan bai maila beheragokoak ziren, baina beti ez zen erraza izango arkitektonikoki bereiztea, baina bai juridikoki. Beren jauregi eta dorreen arkitekturak erantzuten zuen jabe bakoitzaren maila ekonomikoari.

3. irudia. Jauregi dorrea, Zerain, Gipuzkoa (Egilearen argazkia 2014).

Gazteluzain gehienak kapareak edo zaldunak ziren. Batzuetan, gazteluzain bezala leinu edo familia bereko jendeek segidan zihoazen. Jeneralean, bigarren mailakoak ziren, gutxitan aipatzen baitira oinetxeko jaun-andereak edo jauregitarrak (Martinena Ruiz, 1994: 384-385). Behe nobleziako gazteluzainek pertsonalki bizi behar zuten gazteluan, edo bertan pertsona leial bat jarri. Gazteluak jende, arma eta elikagaiez ongi hornitua egon behar zuen. Fabrikaren egoeraz okupatu behar zuten, bereziki horma eta dorreez. Eta azkenik, gaztelura itzuli behar zuten errege-erreginek hala eskatzen zutenean. Gainera, eraso kasuan heriotzara arte defendatu behar zuten. Gazteluzaina presoner erortzen bazen gaztelua defendatzen, bere ohorea salbatzen zuen. Traizio edo gaztelua defentsarik gabe errenditzen zen kasuak ekarriko luke zigor eredugarri bat, normalean laurdentze edo deskuartizamentu zigorra (Martinena Ruiz, 1994: 394-402).

3.4. Eliza

Nafarroako Elizak gobernu paper inportantea izan zuen, askotan nobleena bezainbat. Elizan aurki ditzakegu bi klase sozial, goikoa, hau da, klero sekularra, eta behekoa, hau da, klero erregularra. Nobleziak ez bezala, estamentu eklesiastikoa guztiei irekia zegoen (Arbella, 1992: 137).

Elizak gaztelu batzuk zituen, errege-erreginek edo jaun-andere handiek, XI. eta XII. mendeen artean, monasterioei eta ordena erlijiosoei egindako donazioen bidez lortutakoak, baina ez ziren oso ugariak. Denboraren poderioz, segidako errege-erreginek saiatu ziren baliabide guztiekin, fortalezia horiek berreskuratzen, eta horregatik negoziazio luzeak gertatu ziren (Martinena Ruiz, 1994: 132-134).

Estatu eklesiastikoko pertsona batzuk gazteluzain izaera zuten, normalean lotinant baten zerbitzura jotzen bazuten ere (Martinena Ruiz, 1994: 389). Eliza gotortuak, eraiki zitezkeen oin berrikoak edo xede belikoekin egokituz. Horietako gehiengoa harriz eraiki zenez, eta leku altuetan kokatzen zirenez, horrek bere defentsa errazten zuen. Landa lurraldean gatazketan zehar azaltzen diren fortalezia asko benetan eliza gotortuak dira. Gatazka bukatzerakoan, eliza hauek herriei itzuli behar bazitzairen ere, gerraren aurretik zeuden egoera berean (Monteano Sorbet, 1999: 237-238).

4. irudia. Andra Mari eliza erromaniko fortifikatua, Galdakao, Bizkaia (Egilearen argazkia 2009).

3.5. Hiritarrak eta Frankoak

Ruano edo hiritar izena ematen zitzairen *rua* edo kaletan bizi ziren hiri handietako biztanleei (Arbella, 1992: 140). XI. mendearen bukaeran, klase sozial berri bat azaldu zen, noble gerrarien eta nekazarien artean zegoena. Pirinioetako beste aldetik, hau da, Ultraportuetatik etorritako merkataritza-jardueretan espezialista ziren pertsonen asentamentua, erresumako erreaktibazio ekonomikoan bitala kontsideratu zen. Frankizia foruak eman zitzaizkien. Izaera pribilegiatu, libre edo frankoko hiri asentamentu berriak sortuz. Beraien libertate pertsonalaz karakterizaturik, franko edo *ruano*-ak garbi bereizi ziren nekazari umilengandik, talde pribilegiatu gisa altxatuz, ordura arte nobleziak soilik zuen postua okupatuz (Segura Urrea, 2006: 27-28).

Beren ekonomia ez zen nekazaritzan oinarritzen merkataritzan eta bankan baizik, ogia eta ardoaren salmentaren monopolioa lortuz (Jimeno Jurío, 1980: 433). Burgu frankoek, frankoak deitzen dira, ez atzerritarrek populatuak zirelako, baizik eta frankezuak zeudelako (Jimeno Jurío, 1980: 433). Frankoen hizkuntza ofiziala oktitaniera zen (Cierbide Martinena, 2011: 763), eta hortik, Ultraportuetatik etorritako jendea deitzea. Frankoak, autore askok frantziarrekin konfunditzen badituzte ere, ezin dute okzitaniar besterik izan, frankoak deituak libre zirelako, eta ez frantziarrak zirelako.

Nobleziaren abantailak zituzten hiru egunetara mugatzen zen dohaineko zerbitzu militarri dagokionez. Ez zen egokitzen hartzen frankoen mobilizazioa denbora gehiagoan zehar erregulatzea, beraien merkataritza eta artisau izaerarengatik, noblei exijitzen zitzairen formazio militarretik oso urrun. Etxeko jabeak bere asistentzia erabaki zezakeen, eta bere ordezkari bezala infante armatu bat bidali, eta desadostasun kasuan 60 soldatari isuna pagatu (Segura Urrea, 2006: 36-37). Zirkunstantzia normaletan, hiri baten defentsa bertako biztanleek zegoen. Behar kasuetan soilik, indartzen zen defentsa kapitain baten esku koordinatutako tropa profesionalekin (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 40).

3.6. Nekazariak eta Bilauak

Nafarroako populazioaren masa, handia talde sozial honek osatzen zuen, juridikoki errege-erreginen dependiente zirenak, eta neurri txikiago batean jaun-andere eklesiastiko edo laikoena (Segura Urrea, 2006:38). Bi talde sozial zegoen, alde batetik nekazari peitariak, auzotar eta etxe eta lurren jabe zirenak. Eta bestetik, nekazari-morroi eta jopuak, antzinako esklabuen oinordekoak, propietaterik ez zutenak, eta beraz, ez zuten auzotar pribilegiarik. XIII. mendetik aurrera, aldaketa bat gertatu bazen ere, eta bertan, nekazari-morroiak, maizter eta partzuer bihurtzen joan ziren (Jimeno Jurío, 1980: 433-434).

Badirudi guztiak adierazten duela landa eta nekazari komunitateek parte aktiboa hartu zutela borroka zibiletan. Badirudi herriaren inplikazioa gerran historiografiak jasotzen duena baino handiagoa zela (Monteano Sorbet, 1999: 246-247). Bilauek apareilu militarren erabilera ez zuten ezagutzen, eta zutik borrokatzen ziren, ezkutu eta makilarekin (Segura Urrea, 2006: 23). Nekazariak obligatuak zeuden beren zerbitzuak prestatzera bai gerra defentsiboetan, *apellydo*-a,

eta bai ofentsiboetan, ostea (Monteano Sorbet, 1999: 241). Ostera joatera obligatua zuten beren kargu, eta denbora mugarik gabe, beti ere beren jaun-andere edo errege-erreginek deitzen bazituzten, eta kontrako kasuan, 60 soldatako isuna pagatzen zuten. Salbuespen bakarra gaixotasun propioa edo bere kargu zegoen hurbileko ahaide batenagatik zen. Etxe bakoitzetik pertsona bakarra mobilizatu behar zuten. Gainera *apellydo*-ra joatera obligatuak zeuden (Segura Urrea, 2006: 50).

Hiri eta haranetako populazioa obligatua zegoen zerbitzuak prestatzera *bracero* edo peoi gisa erret gaztelu eta fortifikazioetan, janari truke. Bestalde, “hiri gotortuak”, herri kontseiluekin integroki ordaindu behar zituzten gotortze lanak, nahiz eta gehienetan erret laguntzak zituzten zerga salbuespen moduan (Monteano Sorbet, 1999: 235-236).

5. irudia. Barruti harresitua, Artaxoa, Nafarroa Garaia (Egilearen argazkia 2016).

3.7. Beste talde sozial batzuk

Gogoratu behar dugu, Erdi Aroko Nafarroan lan honetan abordatu ezin izan ditugun beste talde sozial batzuk zeudela, hala nola juduak, mudejarrak, agotak, ijitoak, arloteak, bidelapurak, e.a. Baina era berean betebeharrak zituzten. Juduak ez ziruditen defentsarako oso animatuak, eta Nafarroako komunitate islamikoa gehiago erlazionatzen zen erresumako intendentzia eta arma konponketarekin, trabuko artilleria eta tropen eta gazteluen fortifikazioekin (Fernández de Larrea Rojas, 2013: 88-89).

4. Ondorioak

Analisi labur honen ondoren, badirudi Nafarroa guztiz militarizatua zegoela, bai bere gizarteko kide bakoitza edozein zela bere klase soziala, eta bai bere lurraldea, bertan barreiatzen baitziren izaera diferenteko gaztelu eta fortifikazioak. Egiaztatu ahal izan dugunez, talde sozial guztiak obligatuak zeuden neurri handi edo txikian gerran edo osteetan. Hala ere, estatuaren pisu militarra errege-erreginen eta nobleengan erortzen zen, eta neurri handiago batean goi noblezian.

Erresumak armada permanente bat zuen, eta karakterizatzen zen erret gazteluetan zuen goarnizioarengatik, eta funtzionari militar kopuru batengatik, etorkizuneko gerrak gestionatzera eta prestatzera destinatuak zeudenak, eta edozein unetan gerrarako prest egon behar zuten. Gainontzeko klase sozialak, soilik mobilizatzen zituzten gerra inminente edo gerra mehatxu kasuan. Eta honek suposatzen zuen, erresumako ohiko armadari ezinbesteko babes. Beraz, gerra garaian, herrialde guztiak laguntzen zuen, modu batera edo bestera, erresumaren integritatearen defentsan.

Defentsa arkitektoniko militarri dagokionez, esan behar dugu paper nagusia erret gazteluena zela. Hauek erresumako lehen defentsa lerroa ziren, era ugariena, eta bertan inbertitzen ziren baliabide humano eta ekonomiko handiak. Hauen babes gisa, eta bigarren defentsa lerro gisa, Armeria Buru Jauregiak zeuden, eta *rico-home*-ak ere, gazteluak babesteaz gain, beraien militarrek jartzen zituzten erresumaren zerbitzura. Hirugarren lerroan, gainontzeko jauregi eta dorre seinorialak zeuden, lurralde nafar osoan zehar barreiatuak, eta militarki hornituak. Eta azkenik, laugarren defentsa lerro gisa, xede militarerako tenporalki erabiltzen

zen arkitektura zegoen, hiri eta fortifikazioak bai errege-erreginenak eta bai jaun-andereenak, eta eliza eta monasterio gotortuak, gerra garaian, gazteluak bezain sendo izan zitezkeenak.

Beraz, badirudi Nafarroako erresumaren defentsa, arkitektura militar dentsitate oso handia sortzean oinarritzen zen, kontingente militar gutxirekin defenda zitekeena. Etsaiarentzat ordea, honek suposatzen zuen denbora eta jende desgaste handia, denbora gutxiro fortalezia bat setiatu behar baitzuen eta bertan soldadu talde bat utzi, erretagoardia estaltzeko. Eta horregatik, eraso nahi zuten leku estrategikora iristeko, aurretik oztopoz beteriko bidea zuten.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Etorkizunean erret gaztelu bat ikertzean, kontutan izan beharko da, kontestu baten barruan dagoela, ez direla elementu isolatuak eta antzekotasun handiko beste gaztelu batzuk daudela. Tesi honen ondorioz, errazago izango da gazteluen arteko erlazioak ulertzea eta ikustea. Gertatzen ohi da, ikertu behar den gazteluaren elementuak galduak izatea, eta premiazkoa da antzeko elementuak dituzten gazteluak ezagutzea, hortaz ikerketa honek bide hori erraztuko luke. Gainera aplikatzen den diziplinak Arkeologiaren-Arkitektura zabaltzea du helburu. Eta ikerketa mota honekin lortu daitezkeen informazioa erakutsi nahiko luke. Helburua litzateke, aurrerantzean ondarea ikertzerakoan Arkeologiaren Arkitekturaz baliatzea.

6. Erreferentziak

- Arbella, P.M. (1992). Las clases sociales en Navarra, minorías conflictivas en la Edad Media y Moderna (III-IV liburukia). *Cuadernos Canela*, 130-158 orr.
- Cierbide Martinena, R. (2011). Occitano Languedociano y Gascón en la Navarra Meridional, País Vasco Norte y Guipúzcoa. *Pirinioetako hizkuntzak: oraina eta lehena: Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarra*. 761-772 orr.
- Estornés Lasa, B. (2018) Apellido. *Enciclopedia Auñamendi* (Eusko ikaskuntza, 2018). Hemendik berreskuratua <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/deitura/ar-1383/>
- Fernández de Larrea Rojas, J.A. (2013). *El Precio de la Sangre. Ejércitos y Sociedad en Navarra durante la Baja Edad Media (1259-1450)*. Madrid: Sílex Ediciones.
- Illarregui, P.; Lapuerta, S. (1869). *Fuero General de Navarra*. Iruñea: Nafarroako Diputazio Probintziala.
- Jimeno Jurío, J.M (1980). Las Clases Sociales en Navarra durante la Edad Media. *I Congreso, Semana de las Merindades*. Pamplona, 428-436 orr.
- Martinena Ruiz, J.J. (1994). *Castillos Reales de Navarra, siglo XIII-XVI*. Iruñea: Nafarroako Gobernua
- Menéndez Pidal, F. y Martinena, J.J. (2005). *Libro de Armería del Reino de Navarra*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Monteano Sorbet, P. (1999). *Los Navarros ante el Hambre, la Peste, la Guerra y la Fiscalidad. Siglos XV y XVI*. Iruñea: Nafarroako Unibertsitate
- Pescador Medrano, A. (1999). Tenentes y Tenencias del Reino de Pamplona en Álava, Vizcaya, Guipúzcoa, La Rioja y Castilla (1004-1076). *Vasconia* 29. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 107-144 orr.
- Segura Urrea, F. (2006). *Nobles, Ruanos y Campesinos en la Navarra Medieval. Iura Vasconiae III*. Donostia: BZHAAF/FEDHAV, 9-57 orr.
- Yanguas y Miranda, J. (1843). *Adiciones al Diccionario de Antigüedades de Navarra*. Iruñea: Javier Goyeneche-ren Inprimategia.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan honetan ageri diren emaitzak, egun burutzen ari den “Erret Gaztelu Nafarren Ikerketa Arkitektoniko-Arkeologikoa” Tesiaren atal baten parte dira.